

УДК 391(=161)

Олена КОЖОЛЯНКО

МАТЕРІАЛ ТА ТЕХНІКА ВИГОТОВЛЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ОДЯГУ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

У статті досліджено матеріал та техніку виготовлення традиційного одягу у східних слов'ян. Розглядається процес формування основних елементів традиційного одягу східних слов'ян від періоду раннього середньовіччя до XIX – початку XX ст.

Ключові слова: сировина, ткацтво, тканина, східні слов'яни.

Елена КОЖОЛЯНКО

МАТЕРИАЛ И ТЕХНИКА ИЗГОТОВЛЕНИЯ ТРАДИЦИОННОЙ ОДЕЖДЫ У ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН

В статье исследовано материал и технику изготовления традиционной одежды у восточных славян. Рассматривается процесс формирования основных элементов традиционной одежды восточных славян от периода раннего средневековья до XIX -начала XX ст.

Ключевые слова: сырьё, ткачество, ткань, восточные славяне.

Olena KOJOLIANKO

MATERIAL AND EQUIPMENT MANUFACTURING IN THE EASTEN SLAVICS' TRADITIONAL CLOTHING

In the article investigational the material and equipment manufacturing in the eastern slavics' traditional clothing. We consider the process generating of major elements eastern slavics' traditional clothing period early srednevekovya to XIX – beg. XX century.

Key terms: raw, weaving, fabric, Eastern Slavs.

Одним із яскравих проявів народної культури є народний одяг, або у широкому розумінні поняття – народний костюм. У народному одязі відображені традиції виготовлення тканин, крій та вишивка, способи носіння, естетичні уявлення про красу та гармонію.

Народний одяг східних слов'ян вже з кінця XVIII ст. став об'єктом спеціального вивчення, яке протягом XIX – початку XX ст. стає все більш інтенсивним. Крім накопичення фактичних даних (музейних колекцій, архівних матеріалів і т.п.), створювалися спеціальні роботи про одяг слов'ян. Першим вченим, який узагальнив у 1890-ті роки свідчення про культуру, і зокрема про одяг давніх слов'ян, був Любор Нідерле. Из досліджень кінця XIX – початку XX ст. варто відзначити роботи Д.К. Зеленіна «Великорусские говоры» (1913); Ф.К. Волкова «Этнографические особенности украинского народа: Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1916); праці білоруських дослідників П.В. Шейна (1887) та Н.Я. Нікіфоровського (1895).

У ХХ ст. вивченню народного одягу східних слов'ян приділяється значна увага. Дослідження проводяться на новій методологічній та методичній основі.

Джерелознавчу базу для вивчення найбільш ранніх періодів історії одягу східних слов'ян становлять джерела: археологічні, писемні та образотворчі, які дозволяють простежити особливості його формування, корені яких у всіх східних слов'ян варто шукати в костюмі давньоруського населення. До першої, найважливішої групи джерел належать оригінальні залишки костюма, знайдені в похованнях, які мають чітко фіксоване первісне розташування і дозволяють документально реконструювати складові частини костюма та визначити їх крій.

За фрагментами костюмів, знайдених у культурному шарі міст і селищ та у складі скарбів, вдається простежити традиції, притаманні певним групам населення. У складі скарбів костюм представлений переважно прикрасами із золота та срібла, якими користувалися протягом тривалого часу і які передавалися із покоління в покоління.

До другої групи джерел належать давньоруські літописи, літературні твори, берестяні грамоти та нотатки іноземців, де описані побут і деякою мірою костюми місцевих жителів. Писемні джерела дають загальні відомості про конкретні види одягу, взуття, головних уборів та прикрас, матеріал, з якого їх виготовляли, колір, якість та оздоблення. Ці свідчення дуже лаконічні і розпорошені, бо ні костюм у цілому, ні його складові частини не були предметом спеціальної уваги літописців. Про них, як правило, йдеться побіжно, коли описуються якісь важливі події.

Суттєвим джерелом є також твори монументального та декоративного мистецтва, мініатюри, іконопис, нумізматичні та сфрагістичні матеріали. У фрескових розписах давньоруських храмів трапляються зображення князів, одягнутих у місцеві костюми. Зображення костюмів різних верств міського і сільського населення є також у творах давньоруської мініатюри, на монетах і актових печатках. На деяких чоловічих і жіночих прикрасах та побутових предметах і дитячих іграшках нерідко трапляються зображення музик, воїнів і городян, вбраних у характерні костюми. Саме на підставі перелічених джерел вдається реконструювати чоловічі й жіночі костюми Х – ХІ ст.

Переважна більшість мешканців давньоруських міст і сіл носили одяг, взуття і головні убори, виготовлені з місцевих матеріалів – льону, конопель, шкіри, хутра. Одяг шили із лляних, конопляних та вовняних тканин, які ткали у кожній оселі. Про це свідчать археологічні знахідки на поселеннях і в похованнях великої кількості гребенів для розчісування волосся, різного роду пряслиць – грузиків для веретен, а також самих веретен, шпильок, гребенів і донець від прядок, юрків для снування ниток, частин кросен – ткацького горизонтального верстата і т.п. [4, с. 74-77; 2, с. 64-72; 12, с. 278-280; 13, с. 95]. У «Повісті минулих літ» під 980 р. [8, с. 37] наводиться повчальний опис доброї дружини і господарки в домі,

яка, взявши вовну і льон, своїми руками спряде їх і витче з них тканину, яка піде на пошиття одягу домашнім – «всі свої одени будуть».

За способом плетіння розрізняють полотняні і саржеві тканини [5, с. 10-11]. Грубе полотно називалося «толстина», «частина», «узчіна» [8, с. 25], ще більш груба тканина із лляного чи посконного волокна – «вотола» чи «волота», більш тонке полотно – «біль», «понява» [4, с. 113]. Грубе полотно називалося «сермяга», «опона», більш тонке – «волосень». Як і для лляного, для виготовлення вовняних тканин застосовувалося складне узорне ткання і брання. Вивчення знайденого в похованнях селянок одягу показало, що вже в XII-XIII ст. широко застосовувалася різнокольорова напівшерстяна тканина у клітинку, яку пізніше називали «поневою» [5, с. 22-27].

«Частини», виткані руками жінок, особливо знатного роду, дуже цінувалися і ними нерідко обдаровували послів та купців від імені господині дому. З «частини» шили нижній та верхній літній одяг переважно заможні люди. Селяни та незаможні міщани для виготовлення буденного одягу широко використовували толстину та ряднину – грубі тканини з льону та конопель. Товста вовняна тканина із грубої, погано вичесаної вовни «власниця», або «втогла», використовувалася для пошиття одноіменного одягу простолюдя.

Для пошиття зимового одягу більш заможне населення використовувало «сукно свиточное», яке являло собою тканину, зіткану із спрядених з добре вичесаної вовни ниток, звитих удвоє. Місцева суконна тканина («орниця») йшла на пошиття верхніх чоловічих сорочок та жіночих свит [1, с. 45].

Результати дослідження археологічних залишків тканин місцевого виробництва показують, що для них було характерним просте полотняне переплетення та натуральний колір сировини. Переважна більшість тканин була однотонною, але трапляються знахідки і кольорового візерунчастого ткання (нитки основи двоколірні, а підткання однотонні, або ж навпаки). Як правило, вони виткані з вовни натуральних кольорів, але трапляються фрагменти із пофарбованих ниток. Ширина полотнищ дорівнювала 40–60 см. Найбільш розповсюдженими кольорами були червоний, зелений, жовтий і чорний. Ткання з пряжі, пофарбованої в різноманітні кольори, давало яскраву («сестрина», «пестрядь») чи картату тканину.

У побуті князів, бояр, багатих дружинників та городян широко використовувалися шовкові тканини візантійського виробництва – паволоки. Високо цінувався не тільки шовк, а й вбрання з нього. Про це свідчить, наприклад, відповідна стаття угоди Русі з Греками під 945 р., яка передбачала значний штраф сріблом за бійку або вбивство раба, скоєне руським купцем. Однак, якщо він не може заплатити цю суму в монетах, то повинен зняти з себе «ті самі порти, в них же ходить» і віддати у вигляді штрафу [8, с. 27]. Очевидно, одяг купця був шовковий, тому що розмір

штрафу у срібних монетах дорівнював вартості шовку, необхідного для пошиття чоловічого одягу – натільної та верхньої сорочки і штанів.

Шовкові чи золоті тканини: оксамити, паволоки та ін. були дуже дорогі, їх могли собі дозволити лише заможні люди. Недарма в «Слові о полку Ігоревім» згадується серед найбільш цінної здобичі, поряд із рабіннями, «злато і паволоки і драгія оксаміти». Але і у міщан, і у селян зустрічалися як прикраси одягу невеликі шматочки цих тканин, здебільшого з вишивкою [15, с. 222 – 225].

Шовк, завдяки його протипаразитарним властивостям, цінувався в Європі на вагу золота, і саме цим пояснюється наполегливе прагнення давньоруських купців та князів мати такий дорогий і гігієнічний одяг, згадки про який часто трапляються на сторінках давньоруських літописів.

З давньоруських літописів відомо, що різні види тканин типу шовку, літописних „паволок» були важливим товаром русько-грецької торгівлі вже у X ст. Проте вишивкою прикрашалися не лише місцеві, лляні і вовняні, а й довізні шовкові тканини. У XII – XIII ст. шовкові тканини надходили через руські землі у Західну Європу і тому отримали назву «руських». Знахідки шовку згруповані по басейну Дніпра, а літописи називають найбільш поширені види тканин візантійського виробництва: «фофудія», «оловир грецький», «оксамит», що використовувалися в князівсько-болярському і церковному середовищі. Це тканини складного саржевого плетіння, з поліхромними тканими мотивами кіл з перлинами, розетками, еліпсоподібними фігурами, трикутниками, грифонами тощо. У рядових сільських курганних похованнях знайдено смужки гладкого безвізерункового шовку червоного кольору, іноді трапляються із золоту вишивкою, якою обшивали комір і вилоги рукавів верхнього одягу.

Вивчення археологічних залишків шовкових тканин свідчить, що візантійські паволоки були однотонним, гладеньким шовком. Оксамит, теж нерідко згадуваний у літописах, був поліхромною візерунчастою тканиною складного саржевого переплетіння, при тканні якої не застосовувалися золоті нитки піткання. Орнамент на оксамиті був великого розміру і зображував, як правило, геральдичних тварин і птахів (орлів, павичів, левів, слонів), а також поєднання елементів геометричного та рослинного орнаменту у вигляді кіл, розеток, зірок, хрестів, кринів [14, с. 571]. Як правило, нитки основи в оксамиті були пурпурового кольору, а орнаментальний малюнок утворювали жовті або сині нитки піткання. З оксамиту шили багатий світський одяг та церковне вбрання. «Оловир грецький» являв собою однотонний шовк червоного кольору [9, с. 814].

Прикладом місцевої вишивки по шовку шовковими нитками є орнаментальна шовкова смужка з поховання в Київській області. З наявних елементів реконструюється орнамент, що складається з геральдичних композицій, що повторюються. Кожна являє собою три арочки, в крайніх – зображення птахів, що спрямовані головами до центральної, з на-

півфігурою людини. Основна композиція трохи нагадує орнаментацию стулок наручня з Молотівського скарбу, про що свідчить і специфічний стилістичний прийом – оздоблення короткими рисками тулуба птахів, людей, аркади і рамки навколо. Датується вишивка XII ст. [11, с. 41 – 50].

Досить поширеною була і вишивка золотими нитками, яка прикрашала речі церковного призначення і костюми князівсько-болярської верхівки [6, с. 88 – 99]. Зразки такої вишивки або гаптування знайдені в Києві, Чернігові, Білгороді, Галичі, на Княжій Горі, літописному Юр'єві на Росі. Це головні пов'язки, обшивки коміра, нагрудні вставки, вилоги з різноманітними мотивами кіл, розеток, сітки ромбів, кринів. Більша частина гаптування виконана в техніці «в прокол», а деякі – «в прикріп».

У похованні вітгарної частини Апостольського бічного вітгаря Софії Київської виявлено цікаву композицію: «Оранта з янголами». Крім того, з цього самого поховання походять ще кілька композицій: «Святі у фронтальних позах» з написом АГІОС, «фігури святительського чину», «Священне древо» – виконані в техніці «в прокол». Фрагменти гаптування, на думку М. О. Новицької, датують XII ст. [7, с. 90].

В похованні Білгородського могильника вишивка золотими нитками прикрашала шовкову тасьму вздовж краю поли одягу. Мотив візерунка – плетиво, зроблене технікою «в прикріп». Проте більшість населення Русі використовувала золототкані стрічки, якими обшивали комір і вилоги, а також як начільні пов'язки – вінця. Можливо, що, крім шовку візантійського походження, в X ст. на Русі використовували тканини іранського (Чорна Могила) або середньоазіатського походження. Частина шовку з введенням золотих ниток – іспанського походження. Таким чином, можна впевнено твердити, що шовк використовували усі групи населення Русі [11, с. 442].

Одяг князів і бояр майже завжди згадується в літописах як «порти дорогой», «очервлена и багряна оденья, вси женчюгом иссаждени», тоді як вбранням селян та міського простолюддя названі «портища», «рубища» та «худий руби». Що являли собою «худий руби», пояснено у Повісті Кирила Туровського, де мовиться, що «се бес притчи слово именуеть: влясяница, сукняная одежда и от козьих шкур облаченье».

Для оздоблення багатого одягу використовували шовкові золототкані стрічки завширшки 2 – 4 см (нитки основи – шовк, а підткання – золото). Стрічки названі у літописах «кроживи златие». Вони також надходили у давньоруські міста і села з Візантії, де при імператорському дворі існувала спеціалізована майстерня для їх виготовлення [14, с. 571].

У холодний зимовий період жінки Давньої Русі носили хутрянний одяг: більш заможні – з дорогих хутр, менш знатні – з дешевих. Хутра («ско-ра») згадуються в «Повісті минулих літ». Дорогі хутра (горностай, соболь тощо) згадані в літописі лише стосовно жіночого князівського одягу [8, с. 18, 20]. Відомо, що в XIII ст. знатні руські жінки охоче прикрашали горностайними шкурками опушку платя, а найбільш заможні робили

з них накладки по подолу одягу. Вони доходили по ширині до колін, що не могло не вражати мандрівників-іноземців. Улюбленими в одязі знатних жінок були й рясачі хутра. У Ярославни – героїні «Слова о полку Ігоревім» – шубка була боброва («...омочу бобрян рукав у Каяле реце...» – голосить вона). Жінки середнього класу носили й білячі шуби. Наприклад, одна з новгородських берестяних грамот згадує хутра білки і росомахи – їх часто отримували у вигляді данини, скуповували у сусідів, щоб перепродати в інші країни. Іноді серед археологічних знахідок трапляються частини ведмежого чи вовчого хутра.

Шуби в той час жінки носили тільки хутром усередину і спочатку зверху нічим не покривалися (звідси назва – кожух). Але згодом нагольний (не покритий) хутрянний одяг став вважатися грубим, шуби стали покривати тканиною, і чохол робили з найдорожчих і яскравих шматків. У княгині XV ст. могло бути до десятка шуб, а то й більше: і «багряна», і «червчана», і «цині» (сиза), і «біло-блакитна», і зелена, як свідчить заповіт Уляни Михайлівни Холмської. Крім «кожуха на білячих чревах» (від чрево – живіт), у неї було дві шуби з соболя, а сиза шубка була пошита з «дикого» (сіро-блакитного) оксамиту із „золотним» шиттям і «венедицької» (венеціанської) камки (шовку) [4, 52]. Шуби носили з великою дбайливістю і передавалися від матері до дочки.

Древні фрески свідчать про те, що одяг знатних жінок був багатобарвним і припускав яскраві сполучення, свіжі, соковиті тони. У новгородській берестяній грамоті № 262 згадується «портище зелені», в наступній – «портище голубине» (тобто зелений і блакитний одяг), у грамоті № 288 – «золотник зеленого шолку». І прикладів подібного роду можна знайти чимало. «Церлений» (червлений), тобто червоний, синій, коричневий, зелено-жовтий, зелений кольори доповнювалися в одязі золотим і срібним шиттям. Шиття металевою ниткою відрізняло костюм не тільки жінок князівського роду, але й представниць заможного сільського населення. Домашні майстрині спітали, спрядали тонку золоту нитку з лляною. У XI-XII ст. найчастіше шили «у проріз» (проколювали тканину), причому довгі стіжки були зверху, а короткі – на вивороті. У XII – XIII ст. золота нитка укладалася на тканину і прикріплювалася шовковою [7, с. 36-37; 15, с. 223-224]. Малюнок вишивки був різноманітний; найчастіше зустрічалися вигадливо вигнуті стебла, стилізовані квіти, кола, геометричні фігури.

Улюбленим кольором у костюмі жінок усіх станів був червоний. У притчі про добру дружину в «Повісті минулих літ» згадуються «червлені і багрянні одіяння». На це вказують археологічні знахідки, серед яких більше половини – тканини червоно-бурих тонів, хоча трапляються і чорні, і синюваті, і зелені, і світло-коричневі. Фарбували тканини переважно рослинними, рідше фарбами тваринного походження. Синю фарбу робили із сон-трави, волошки, чорниці; жовту – із дрока, листя берези; золотаво-коричневу – з лушпайок цибулі, кори дуба і груші. Значна кіль-

кість червоних відтінків у костюмах давньоруських жінок пояснюється й тим, що червоний колір був колір – «оберіг», і тим, що існували численні природні барвники, які фарбували тканини саме в червоно-коричневі кольори: гречишник, звіробій, кора дикої яблуні, вільхи та ін. [5, с. 13 – 18; 16, с. 23].

Отже, у теперішній час ще важко уявити собі, достатньо повно та послідовно, картину розвитку одягу східних слов'ян у період раннього та розвинутого феодалізму. Тогочасні речі, які дійшли до нас, становлять велику рідкість. Археологічні знахідки окремих предметів одягу або частин убору людей того часу, різноманітні іконографічні дані, письмові свідчення сучасників (літописи, замітки іноземців які побували на Русі, приватне листування, яке збереглося – напр., у берестяних грамотах), деякі офіційні документи (судові справи, духовні грамоти, описи майна), ретельно зібрані та вивчені дослідниками, дають у цілому фрагментарний матеріал, на основі якого можна намітити деякі віхи цього процесу. Реконструкція одягу сильно ускладнюється тим, що більшість матеріалів, із яких виготовлявся одяг, погано зберігається у землі, а металічні та кам'яні прикраси та інші деталі костюма, виявлені під час розкопок, не дають можливості реконструювати його повністю. Іноді про старовинний одяг доводиться судити лише за назвами, які з трудом вдається ідентифікувати з наявними зображеннями або археологічними знахідками. Термінологічний же матеріал, який є досить стійким, потребує для свого тлумачення складного порівняльного етнолінгвістичного аналізу.

Дані всіх цих джерел дозволяють констатувати, що формування основних елементів традиційного одягу східних слов'ян, добре відомі за матеріалами XIX – поч. XX ст., варто відносити до періоду раннього середньовіччя. Саме тоді виробляються типи чоловічої та жіночої сорочки, чоловічих штанив, поясного незшитого жіночого одягу, різноманітні види шкіряного та ликового взуття, жіночих та чоловічих головних уборів, які послуговували у майбутньому основою для створення українцями, росіянами та білорусами своєрідних комплексів народного одягу.

Матеріалом для одягу східних слов'ян, як і давньоруського населення, слугували вовна, льон, конопші. В XVIII-XIX ст. ці матеріали також використовувалися, особливо для традиційного селянського одягу.

Отриманню конопляного волокна передували наступні процеси: сіяння, збір, обмолочування, замочування, тіпання, розчісування стеблин волокна, які здійснювалися у традиційно встановлену пору року і залежали від послідовності проведення землеробських робіт. Якщо зважати на весь період вирощування та обробки конопель, то виробництво тканин для одягу займало круглий рік. Ця трудомістка робота здійснювалася здебільшого жінками.

Вовну одержували від домашніх овець, у невеликій кількості використовували козячу й кролячу вовну (для в'язання хусток), коров'ячу (домішували її до овечої вовни і виготовляли з неї тканину для сарафанів та

поясів (на Російській Півночі). У деяких випадках використовували собачу вовну (росіяни, білоруси). Верблюжу вовну або сукно з неї (армячина), що йшли на верхній одяг (армяки), привозили із прикаспійських степів, головним чином у східні губернії Росії. Верблюжа вовна застосовувалася у росіян Південного Сибіру (сусідні буряти та монголи розводили верблюдів) для волока та теплої підкладки до зимового одягу [17, с. 260].

Процес виготовлення ниток із овечої шерсті (вовни) складався з таких почергових етапів: стрижки овець та промивання, сушіння, розпушування і прочісування вовни. Обстрижену вовну сортували за довжиною, кольором та якістю. Високо цінувалася біла вовна, бо їй можна було надати будь-який колір та відтінок, а також довга і тонка, із якої отримували високоякісні тканини. Коротку вовну використовували для ткання сукна. Обстрижену вовну запарювали протягом 0,5-1 доби. Після цього її промивали у проточній чи дощовій воді і висушували. Наступним етапом було розпушування та розчісування вовни. Розпушували її руками, відділюючи волокна одне від одного.

Вовняну тканину звалювали для отримання «сукна». Вовну звалювали для того, щоб вона стала щільнішою та м'якшою. Для звалювання використовували як ручні, так і водяні ступи. У процесі звалювання сукновальник змочував сукно теплою водою і весь час перекладав його з метою рівномірного звалювання. Сукно після звалювання ще мокрим змотували і підвішували на жердину для витягування та вирівнювання. Сукно, що висохло, складали неprasованим, а розprasовували тканину безпосередньо перед пошиттям одягу.

У південноросійських областях пониточною (на відміну від північних областей) називали не сукно, а чисто вовняну неваляну тканину, з якої шили літній верхній одяг (пониток, Рязанська обл.). Особливо тонка вовняна матерія з довгої овечої вовни – волосени – йшла на святкові частини жіночого селянського одягу в південноросійських областях і в Україні.

Домашнє сукно було природного кольору овечої вовни – біле чи ясносіре (особливо у білорусів), коричневе і чорне; українці (особливо гуцули) фарбували його фарбою тваринного походження у червоний колір. Для фарбування тканин до середини XIX ст. використовувались, у переважній більшості, рослинні барвники. Рослини, з яких добували барвники, збирали на місці, тому розмаїття кольорів тканин здебільшого залежало від характеру місцевої рослинності. Так, із часом у східнослов'янських народів вироблялись локальні особливості у розфарбуванні тканини і характері узорів, які не втрачали свого значення навіть тоді, коли розповсюдження отримали фабричні барвники. Під час підготовки до фарбування натуральними барвниками рослини розривали на дрібні кусочки та заливали гарячою водою або ж кип'ятили із метою добування самого барвника. Для закріплення фарби тканину змочували фарбуючим розчином і висушували на сонці. Повторюючи цей процес кілька разів, отримували темніше й стійкіше забарвлення.

У XVIII – на початку XX ст. полотно, залежно від обробки, могло було тонким і йшло на святковий одяг (*кужельний, новина, усчина*) і грубий (рос. *изгребный*, біл. *кужельнае та изгребнае*). Изгребне полотно виготовляли з очосів льняного або конопляного прядива для буденного робочого одягу. Широко застосовувалася в одязі (головним чином російського села XIX –початку XX ст.) так звана *пестрядь* – строката або візерункова (картата, смугаста) домашня тканина із льону або конопель, частіше з використанням ще й бавовняних ниток. Напівпаперову та паперову строкату тканину – *сартинку* – виготовляли в закладах мануфактурного типу.

Застосовувалася в побуті селян та небагатих міських прошарків фарбована полотняна тканина, часто візерункова (рос. *набойка, выбойка, крашенина, печатник*; біл. *крашанина, вибойка, набойка*; укр. *вибійка, димка*). Набивали візерунки бродячі майстри. Існували і спеціальні фарбувальні заклади в деяких селах і невеликих містах. Стародавній спосіб нанесення візерунка на тканинах олійною фарбою в цей час майже зник, продовжував зберігатися він переважно в українців. Російські та білоруські фарбувальники найбільше застосовували «*вану*» – склад, що перешкодив осадку фарби в місцях візерунка. Виходила синя з білим візерунком тканина. Іноді додатково вводили ще 1-2 кольори (жовтий, жовтогарячий). Така нарядна тканина йшла на сарафани, спідниці, корсетки та ін.

Як уже зазначалося, ще з давніх часів привозили на Русь (особливо зі Сходу) різноманітні шовкові тканини. Основними їхніми споживачами були феодальні верхи, частково міщани. Привозили й бавовняні тканини. Відомо, що в XVII ст. вони використовувались для одягу простого народу. Міткаль був пофарбований кубовою (синьою) або жовтогарячою фарбою. Особливим попитом користувався міткаль, пофарбований у червоні кольори – кумач.

З XVIII ст. розвивається російська текстильна промисловість, яка починає виготовлення сукон, льняного полотна, а на привізній сировині – шовкових і бавовняних тканин, що знаходили застосування в побуті різних верств населення. Протягом XIX ст. фабричні тканини усе більше проникають у традиційний одяг українців, росіян і білорусів. Поширюються ситець, сатин, китайка, кумач [17, с. 261]. Останній особливо був поширений в одязі росіян (його використовували як тканину для святкових рубаш та сарафанів). Шовкові тканини (штоф, атлас, парча (переважно дешевих сортів), пліс (паперовий бархат) більше були поширені у російських селян нечорноземних, промислових районів, у Поволжі, а також на Крайньому Півдні (у середовищі козацтва) та в Сибіру. У центральній чорноземній південноруських областях, в Білорусі, деяких областях України, де переважала майже до початку XX ст. домоткана тканина, покупну, порівняно дорогу тканину використовували здебільшого як прикрасу або для особливо святкових нарядних частин одягу та головних уборів, які шили один раз в житті, зберігали та передавали у спадок.

Для вишивки використовували вовняну пряжу (*жичу*, *шленку* чи покупний *гарує*), лляні й бавовняні нитки (*заполоч*). Здавна застосовувалася золота або срібна нитка – волочена (металева) або прядена, особливо для вишивання головних уборів і взуття. Вишивання золотом було поширене не тільки серед заможних верств населення та у монастирях, але й у селянському середовищі. Так, серед селян Російської Півночі були поширені «золоті» кокошники, про які згадується в документах XVII ст. Крім хусток та інших головних уборів, золотою ниткою вишивали особливо святкові частини одягу. У росіян на Двіні та на Верхній Волзі, де селянське золотошвейне ремесло процвітало ще з середини XIX ст., вишивали рубахи, пояси, сарафани тощо. Головні убори вишивали перлами, іноді вставляючи дорогоцінне каміння (яке часто заміняли гранованим різнокольоровим склом).

Крім тканин, для виготовлення одягу східних слов'ян здавна використовували хутро, шкіру домашніх і диких тварин. Овчина мала особливо широке застосування для пошиття верхнього зимового одягу, шапок. Шкіра йшла на виготовлення взуття, поясів.

Основним способом обробки овчої шкіри був так званий «мокрый спосіб», основою якого було вимочування шкіри. «Сухий» спосіб був менш ефективним і не відзначався високою якістю вичинки. Процес обробки овчини складався із кількох основних етапів: зняття жиру, вимочування, м'яття та відбілювання.

Шкіри диких тварин найбільш розповсюдженими були в північних областях європейської частини Росії й у Сибіру. Шуби, виготовлені із хутра лисиці та білки, носили тільки найбільш заможні верстви населення.

Отже, основними матеріалами для виготовлення традиційного народного одягу східних слов'ян було домоткане полотно (конопляне чи лляне), вовняні тканини, хутро та шкіра. Із початку XX ст. у східнослов'янських народів традиційні домоткані матеріали поступово витісняються продукцією фабричного виробництва. Матеріал та техніка виготовлення традиційного одягу східних слов'ян, як і одяг у цілому відображають соціальний стан людей, їхню господарсько-культурну діяльність, приналежність до тієї чи іншої верстви населення, економічні зв'язки і контакти з іншими країнами.

Джерела та література: 1. Брайчевська О.А. Давньоруський чоловічий костюм X-XIII ст. (за археологічними, писемними та образотворчими джерелами) / Дис. на здобуття вч. ступ. канд. іст. наук. – К., 1993, ІА НАН України; 2. Кончин Б.А. Новгородские древности: Деревянные изделия. – М., 1968; 3. Левашова В.П. Изделия из дерева, дуба и бересты. – В кн.: Очерки по истории русской деревни X-XIII вв. – М., 1959; 4. Левашова В.П. Об одежде сельского населения Древней Руси. – В кн.: ГИМ / Труды. – М., 1966. – Вып. 40; 5. Левинсон-Нечаева М.Н. Ткачество. – В кн.: Очерки по истории русской деревни X-XIII вв. – М., 1959; 6. Новицька М.О. Гаптування в Київській Русі. // Археологія. – 1965. – Т. XVIII; 7.

Новицька М.О. Давньоруське гаптування з фігурними зображеннями // Археологія. – 1970. – Т. XXIV, **8**. Повесть временных лет; **9**. Полное собрание русских летописей. – Т. II. – М., 1962; **10**. Орлов Р.С. Давньоруська вишивка XII ст. – К., 1991; **11**. Орлов Р.С. Деревообрабатывающее, косторезное и другие ремесла // Археология Украинской ССР. – 1968. – Т.3; **12**. Рабинович М.Г. О древней Москве. – М., 1964; **13**. Счедова М.В. Ярополчь Залесский. – М., 1978; **14**. Чекалова А.А. Быт и нравы // Культура Византии (вторая половина XI – XII вв.). – М., 1988; **15**. Фехнер М.В. Золотое шитье Владимиро-Суздальской Руси. – В кн.: Средневековая Русь. – М., 1976; **16**. Шавинский А.В. Очерки по истории техники живописи и технологии красок в Древней Руси. – М.; Л., 1935; **17**. Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры. – М., 1987.

УДК 392.51

Олександр КУРОЧКІН

**ВЕСІЛЬНИЙ ЗВИЧАЙ «УДАВАНА НАРЕЧЕНА»
І ЙОГО СЕМАТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

За традиційними уявленнями, наречений у вирішальний період «переходу» від свого до чужого роду загрожували різноманітні нещастя. Щоб протидіяти цим негативним впливам у ході весілля, використовувалися захисні ритуально-магічні дії та обереги. Передусім апотропеїчну функцію виконував звичай «удавана молода», відомий багатьом європейським народам. У повідомленні аналізуються типові ситуації, варіанти і форми реалізації пережиткового обрядового комплексу, який з часом перетворюється на розважально-ігрове кліше.

Ключові слова: наречена, удавана наречена, ініціація, апотропеїчна магія, травестія, символічне весілля, сміхове дійство.

Александр КУРОЧКИН

**СВАДЕБНЫЙ ОБЫЧАЙ «ЛОЖНАЯ НЕВЕСТА»
И ЕГО СЕМАТИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ**

Согласно традиционным представлениям, невесте в решающий период «перехода» из своего в чужой род угрожали разнообразные несчастья. Чтобы противодействовать этим негативным влияниям, в ходе свадьбы использовались защитные ритуально-магические действия и обереги. Преимущественно апотропеическую функцию исполнял обычай «ложная невеста», известный многим европейским народам. В сообщении анализируются типичные ситуации, варианты и формы реализации пережиточного обрядового комплекса, превратившегося со временем в развлекательно-игровое клише.

Ключевые слова: невеста, ложная невеста, инициация, апотропеическая магия, травестия, символическая свадьба, смеховое действие.